

Artikel

GIORGIO AGAMBEN EN DE KERK VAN CORONA

Tim Christiaens

Men who have lost their conviction of what is good
and what is bad find themselves without a sextant to check their position by.
We are in the position of a man with an elaborate camping kit
who finds himself lost in the woods without his matches;
to kindle a fire he has to resort to the stratagems of the caveman.
We fall back through generations into the oldest terrors and confusions of the race.
John Dos Passos

Een catastrofale ontmoeting met een vleermuis in China heeft de wereld helemaal op zijn kop gezet. De machtigste regeringen weten niet meer van welk hout pijlen te maken. We zijn collectief het noorden kwijt. Reeds in zijn *De Goddelijke Komedie* beschrijft Dante Alighieri zo'n gevoel van crisis en onmacht als verdwaald zijn in een donker bos. In zijn eerste verzen schrijft hij: "Juist midden op de reistocht van ons leven/ zag ik mij in een donker woud verloren, /daar ik van 't goede pad was afgeweken." In de Coronacrisis zijn we ook van het goede pad afgeweken en bijgevolg de weg kwijtgeraakt. De volledige mensheid lijkt verdwaald in een uitgestrekt woud vol onzichtbare gevaren en gure winden. Elke dag zien we signalen van de wetenschappers op televisie, maar hun expertise creëert meer verwarring dan geruststelling. Wanneer we de televisie uitschakelen, blijven we alleen achter met meer vragen dan antwoorden. Is de stijging in ziekenhuisopnames slechts statistische ruis? Of liggen er gevaren op de loer die ons zullen verslinden zodra onze aandacht verslapt? We zijn het spoor bijster in een duister woud waar de gevaren achter de bomen schuilen en de wind dreigend door de bladeren ruist.

Spoedig verlangen we naar een gids om ons uit het duister te leiden. Dante kon ontsnappen uit het woud dankzij Vergilius, die Dante begeleidde op een groot deel van zijn reis in *De Goddelijke Komedie*. Ook wij zoeken een gids die het rechte pad opnieuw aanwijst, maar niemand daagt op. In plaats van een duidelijke stem die ons vertelt hoe we het bos kunnen verlaten, horen we een kakofonie van meningen die ons in alle windrichtingen tegelijk sturen. De ene zegt 'lockdown' en de andere roept 'groepsimmunititeit'. We trappelen ter plaatse niet wetend wie te volgen. Toch moeten we dringend beslissingen nemen. We weten niet of de ziekenhuizen en de gezondheidszorg de bijkomende lasten kunnen blijven dragen, autoritaire bewegingen gebruiken de crisis om chaos en verderf te zaaien, complottheorieën floreren weelderig op het internet waardoor

niemand nog weet wat te geloven. Ik stel voor om één stem uit te massa te isoleren en die aan een grondig verhoor te onderwerpen. Op die manier krijgen we misschien weer grip op de situatie. Giorgio Agamben is een van de meest unieke stemmen in de wildgroei aan opinies over de Coronapandemie. De Italiaanse filosoof schrijft sinds het begin van de epidemie geregeld korte, zeer controversiële essays over het Coronabeleid. De meeste zijn ondertussen gepubliceerd in het Italiaans met de titel *A che punto siamo?*, ‘Waar bevinden we ons?’ Is Agamben dan misschien de Vergilius die ons de weg naar betere oorden kan tonen?

Een tijd voor onheilsprofeten

Terwijl de meeste publieke intellectuelen pleiten voor geloof in de wetenschap, *lockdowns* en *social distancing*, wijst Agamben al deze maatregelen af. Met titels als ‘De uitvinding van een epidemie’ en ‘Een land zonder gelaat’—verwijzend naar de kwalijke impact van mondklappers—lijkt Agamben dicht aan te schurken tegen Corona-ontkenners als Trump en Bolsonaro. Agambens schrijfsels hebben dan ook heel wat commotie veroorzaakt. Hij trekt de ernst van de pandemie geregeld in twijfel, verdedigt de geloofwaardigheid van complottheorieën over Bill Gates en vergelijkt zijn critici met Adolf Eichmann. Op het academische internet was er haast sprake van een ‘Agamben Affaire’. De brutale toon en zulke eenzijdige beweringen ondersteunen Agambens geloofwaardigheid allerminst. Toch mogen we hem niet zomaar afschrijven als een oude gek.¹ Een paar van zijn schijnbaar overdreven waarschuwingen zijn al waarheid gebleken. Zijn grootste bekommernis is de kwalijke invloed van het Coronabeleid op (1) de democratie en (2) het sociaal weefsel van de samenleving:

(1) Agamben vreest dat overheden de crisissituatie zullen misbruiken om de democratie permanent te ondermijnen. Eenmaal de staat de noodtoestand afkondigt, hebben ze de macht om allerlei maatregelen door te voeren die anders niet zouden kunnen passeren. De overheid kan die prerogatieven misbruiken om de macht van het volk uit te hollen. Autoritaire regimes stellen verkiezingen uit, China gebruikt de *contact tracing* voor sociale controle, Zuid-Afrika heeft daklozen opgesloten in voetbalstadions en de Vlaamse overheid heeft een goed excuus om de cultuursector stilletjes te laten verstikken. De handigheid van *lockdowns* en sociale afstand is immers dat het recht op betogen *de facto* opgeschort is. Verzet is nagenoeg onmogelijk als iedereen binnen moet blijven. De laatste maanden zorgden betogingen al voor panische angst louter en alleen omdat mensen op straat kwamen. Zoals Agamben in zijn bekendste werken, *Homo sacer: il potere sovrano e la nuda vita* en *Lo Stato di Eccezione*, heeft aangetoond, is de noodtoestand soms een sluwe bestuurstechniek om de democratie geleidelijk te ondermijnen. De macht wordt geconcentreerd in de centrale overheid, terwijl parlement en bevolking buiten spel worden gezet. De

regering kan daarmee snel en zonder tegenspraak maatregelen doorvoeren tegen de wil van het volk in. Telkens wanneer er protest oprijst tegen onpopulaire maatregelen, kan de overheid schermen met het adagium ‘nood breekt wet’. Dit geeft de overheid echter ook de macht om haar positie permanent te versterken zodat, ook wanneer het onmiddellijke gevaar is geweken, zij nog steeds het hoogste woord kan voeren. Uiteindelijk dreigt daarmee het onderscheid tussen de noodtoestand en de normale gang van zaken te vervagen. Maatregelen die oorspronkelijk bedoeld waren om uitzonderlijke crises het hoofd te bieden, worden steeds vaker de norm.

Toch mogen we niet vergeten dat niet elke overheid de noodtoestand op een even doortrapte manier hanteert. Agamben vergeet dat de normalisering van dictatoriale maatregelen uit de noodtoestand *niet noodzakelijk* de norm worden. Het gaat enkel om een gevaar, geen zekerheid. Agamben bespreekt vooral Italië en hij doet alsof de regering Conte even dictatoriaal te werk is gegaan als Xi Jinping in China. Hij schrijft dat de Italiaanse overheid ongrondwettelijke discriminatie invoert door enkel 75-plussers een *lockdown* op te leggen, terwijl de rest van de Italiaanse bevolking stilaan weer het sociale leven mag oppikken. Gegeven de kwetsbaarheid van de oudere bevolking voor het virus, kan men de keuze echter niet afdoen als onbegrijpelijk paternalisme of eigengereid despotisme. De regering Conte heeft gehandeld met de wetenschappelijke evidentie die ze op dat moment bezat. Daar valt kritiek op te geven, maar het is geen *coup d'état*. Er zijn weinig gronden om nefaste intenties toe te schrijven aan de Italiaanse regering. De democratie is niet op lange termijn geërodeerd. Conte (of de Belgische regering) heeft allerminst getracht de basisinstellingen van de Italiaanse democratie permanent onderuit te halen. Dat dit in andere landen wel is gebeurd, hoeft nog niet te betekenen dat alle noodtoestanden over één lijn moeten beoordeeld worden.

(2) Agamben waarschuwt, ten tweede, dat sociale afstandsmaatregelen op lange termijn de maatschappelijke samenhang zullen ondermijnen. Een samenleving is meer dan een verzameling individuen en een goed leven is nog iets anders dan zomaar overleven. Sociaal contact maakt het leven de moeite waard. Het is via onze omgang met anderen dat we betekenis en zin vinden in het leven. Het huidig gezondheidsbeleid raadt echter iedereen aan om anderen eerst en vooral te mijden als een bron van besmetting. Lijfelijk contact moet zo veel mogelijk ontweken worden en wordt, zo nodig, vervangen door online alternatieven. Op termijn wegen zulke maatregelen echter op het sociale weefsel van een samenleving. Digitale platformen als Skype en Zoom zijn excellente hulpmiddelen in deze moeilijke tijden, maar ze kunnen het direct contact met onze naasten niet vervangen. Af en toe moeten we ook eens een echt gezicht zien om niet gek te worden. Waar online contact onwerkbaar is, moeten mondkmaskers en de afstand van anderhalve meter ons redden, maar ook die reduceren ons tot een anonieme massa. Praten doorheen een mondkmasker wordt op de duur zwaar en de kleine gestes die ons gesprek kleur geven—een subtiele glimlach, een

meelevende blik—worden niet langer opgemerkt. Ongetwijfeld zullen deze sociale afstandsmaatregelen weer snel verdwijnen eenmaal de Coronacrisis voorbij is. Er is dus, *pace* Agamben, geen onmiddellijke grond tot paniek. De ondergang van het sociale leven is nog niet aan de orde. Agamben onderschat de viscositeit waarmee het sociale weefsel aan elkaar ‘plakt’. Zelfs op het hoogtepunt van de *lockdown* zochten mensen allerlei manieren om de maatregelen te omzeilen of ze applaudisseerden elke avond als steunbetuiging aan de zorgverleners. Tijdens de *lockdown* zochten mensen naar nieuwe manieren om contacten te leggen en eenmaal de maatregelen afzwakten, kwamen we weer snel bij elkaar. Sociale omgang zit diep ingebed in de menselijke conditie en tijdelijke maatregelen gaan hier weinig aan veranderen. Het sociale weefsel van onze samenleving is veel sterker dan een paar maanden *lockdown*. Agambens panische reactie is dus voorbarig.

Stel je echter even voor dat een vaccin het Coronavirus toch niet volledig zal uitroeien. Stel dat het virus zo snel muteert dat er jaarlijks nieuwe varianten verschijnen, zoals met de griep. In dat scenario zouden we de epidemie kunnen managen, maar nooit echt verslaan. Momenteel aanvaarden velen maatregelen zoals beperkte sociale contacten of mondkmaskers omdat we ze voorstellen als tijdelijk, maar wat als dit enkel *wishful thinking* is? Zijn we bereid onze rijk gevulde sociale levens niet langer uit te stellen maar voor onafzienbare tijd op te bergen? Houden we het systeem van beperkte bubbels jarenlang vol? Zijn we bereid ons leven permanent in te richten naar de maatstaven van de sociale afstand? Agamben heeft een punt wanneer hij achter de maatregelen een schrikbeeld ontwaart van een kille maatschappij van losse individuen, elk opgesloten in zijn eigen bubbel tussen vier muren. Dit risico is misschien minder ernstig op korte termijn dan Agamben voorspelt, maar op lange termijn bestaat het wel degelijk. De individuen in *lockdown* zijn trouwens de geprivilegieerden van deze crisis. Tijdens de pandemie zijn bepaalde economische sectoren zo cruciaal gebleken dat werknemers in die domeinen aan het werk *moeten* gehouden worden. Zorgpersoneel, pakjesleveranciers, grootwarenhuisbedienden, enzovoort, moeten dagelijks hun leven riskeren om de algehele instorting van de samenleving tegen te houden. Andere werknemers verliezen dan weer hun inkomen door de sluiting van de horeca, cultuurevenementen en de vrijwillig opgelegde economische recessie. Hun welzijn is het offer dat de *lockdown*-samenleving betaalt voor de veiligheid van de thuiswerkers. Gaan zij zich blijven opofferen als deze crisis blijft duren?

In plaats van Agamben al te snel af te schrijven als een paranoïde doemdenker, moeten we dus zijn opiniestukken zorgvuldig afwegen tegen de dagelijks veranderende realiteit. Agamben neemt daarbij de rol op zich van een onheilspreeker. De profeten in het Oude testament verkondigden vaak extreme schrikbeelden van het einde der tijden. Hun missie was echter om die rampscenario's te vermijden. Door klaar en duidelijk te schetsen hoe de samenleving haar ondergang tegemoet raasde, hoopten de profeten dat mensen tot

inkeer zouden komen en hun leven veranderen. De bedoeling was om ongelijk te krijgen. Ze articuleerden wat sociologen vandaag *self-denying prophecies* noemen: door hun voorspellingen brutaal te verwoorden, zorgden Gods vertegenwoordigers ervoor dat die niet zouden uitkomen. Op dezelfde wijze schetst Agamben bot de contouren van de nieuwe pandemische wereldorde. Hij wrijft het einde van de democratie en het sociale leven in ons gezicht zodat we op onze hoede zouden zijn. Het Coronabeleid bevat inherente gevaren en door ze expliciet te uiten, hoopt Agamben dat zijn voorspellingen niet zullen uitkomen. Agamben de onheilsprofeet wil ons behoeden voor het kwade, maar daarom moet hij al eens de rol op zich nemen van de extatische dorpsgek die buiten met een plakkaat marcheert en roept: “Het einde is nabij!” Pas wanneer we ons verzetten tegen de trend naar autoritarisme en sociale afstandelijkheid zal Agambens profetische missie volbracht zijn. Pas wanneer we zijn ongelijk hebben bewezen, kan hij rust vinden.

De Kerk van Corona

Een van Agambens meest merkwaardige bekommernissen is echter dat de wetenschappelijke geneeskunde vandaag verheven wordt tot een heuse religie voor goddeloze tijden. Het amalgaam van *task forces*, wetenschappelijke adviesorganen en overheidsmaatregelen is, volgens de filosoof, momenteel aan het uitgroeien tot wat ik ‘de Kerk van Corona’ zou willen noemen. De spirituele leiding van de bevolking is niet meer in handen van geestelijken, maar van virologen, spoedartsen en biostatistici. Niet de clerus, maar de virologen dragen het hoogste gezag. Dit verlies aan invloed voor de Kerk is niet nieuw. De traditionele godsdiensten hebben in het Westen sinds enkele decennia hun zingevende rol in het dagelijkse leven verloren. Crises zoals de Coronapandemie tonen welk gemis dit heeft achtergelaten, maar de godsdiensten blijken niet in staat hun traditionele rol opnieuw op te eisen. Wanneer de traditionele godsdiensten hun zingevende taak verzaken, haakt de menselijke drang naar spirituele steun en vertroosting zich aan andere instellingen, zoals de wetenschap. De godsdienstige instellingen onderwerpen zich bijgevolg aan dezelfde maatregelen als de andere maatschappelijke sectoren. Niet de Kerk, maar de wetenschap bepaalt de basale oriëntatie van het beleid. Elke dag kijken we naar de laatste besmettingscijfers, traceren we angstvallig het reproductiecijfer van onze streek en volgen we de adviezen van artsen op in ons dagelijkse leven. Kleine rituelen zoals handen wassen met alcoholgel en mondkmaskers opzetten geven opnieuw richting aan ons gedrag. We weten weer wat we moeten doen om onze leefwereld onder controle te krijgen. Wanneer een globale pandemie ons hele leven overhoopgooit, grijpen we naar de wetenschap om een geruststellend gevoel te krijgen dat we nog steeds ons leven in de hand hebben. De nieuwsbulletins mogen het einde der tijden afkondigen, zolang we voldoende

handen wassen en afstand houden, komt het zagezegd allemaal wel goed.

Dit gebruik van wetenschap haakt echter niet in op de eigen maatstaven van de wetenschappelijke geneeskunde, maar op onze nood aan zingeving. De medische wetenschappen zijn niet gemaakt om spirituele begeleiding te verschaffen. Het wetenschappelijke universum is koud, eindeloos en zonder richting. Het biedt geen beeld van een harmonisch samenhangende wereld die naadloos inhaakt op onze verwachtingen. Wetenschappelijk onderzoek komt meestal niet verder dan onzekere kansberekeningen over wat de toekomst geven zal. Het ontdekt brokstukken onzekere informatie, geen harmonische visie van een samenhangend universum. Dit proces *kan* geen absolute zekerheid bieden, maar enkel fragiele, tijdelijke hypothesen. Wetenschappelijke adviezen zijn hoogstens *educated guesses* gebaseerd op jarenlang onderzoek. We kunnen van wetenschappers dus niet verwachten dat zij *stante pede* ons met zekerheid kunnen vertellen wat ons te doen staat. Wanneer we hun adviezen opvolgen als waren ze rituelen die noodzakelijk de verlossing van het virus zullen brengen, dan geloven we de wetenschappers omdat ze de geruststelling bieden dat er nog orde in het universum is, niet omdat hun hypothesen ons probabilistisch de hoogste overlevingskans bieden. De methodische twijfel, het georganiseerd scepticisme en het belang van nuance verwateren hier in een dogmatisch toepassen van verabsoluteerde geloofstellingen. Wie ‘gelooft in Corona’, interpreteert de voorschriften van artsen en biomedische wetenschappers als orakelspreuken. De wetenschap wordt misbruikt om een kader te scheppen waarmee we ons opnieuw thuis kunnen voelen in de wereld, maar zij is niet gemaakt om zo’n geruststellend thuisgevoel te onderhouden.

De Kerk van Corona is het geheel van instellingen die dit verwrongen beeld van wetenschap uitdraagt om het politiek beleid vorm te geven. In tegenstelling tot wetenschap heeft politiek immers wel nood aan samenhang en zekerheid. Zij heeft geen tijd voor jarenlang onderzoek en politici kunnen niets minder bieden dan absolute zekerheid, willen ze het vertrouwen van de bevolking niet beschamen. De politiek gebruikt vaak mythes om dit soort houvast te bieden. Soms vertrekken die mythes van de ‘glorieuze geschiedenis van de natie’ of de ‘normen en waarden van de liberale samenleving’, maar de Kerk van Corona verheft biomedische wetenschap tot mythe. De overheid gebruikt wetenschappelijke data om een bepaalde levensstijl uit te dragen die zekerheid en vertroosting moet bieden. Zij legt allerlei maatregelen op als verplichte rituelen om daarmee de bevolking het gevoel te geven richting en zin te vinden in een dolgedraaide wereld. Wie bekeerd is tot het geloof in Corona, drukt dit uit in een reeks voorgeprogrammeerde rituelen zoals handen ontsmetten, mondkmaskers dragen, afstand houden, enzovoort. Een liturgie aan maatregelen verschaft de bevolking zo vertroosting. Deze rituelen schieten vaak hun wetenschappelijke onderbouwing voorbij, maar die is *sensu stricto* niet meer van tel. De voorschriften komen voort uit de menselijke drang naar mythe, zin en samenhang, niet uit wetenschappelijke evidentie. We dragen bijvoorbeeld mondkmaskers

omdat de virologen voorspeld hebben dat, als we ze niet dragen, rampspoed over de bevolking heen zal razen. De mondmaskeraanbeveling mag dan wel op echt wetenschappelijk onderzoek gebaseerd zijn, de meerderheid van de bevolking behandelt haar als een orakelspreuk. Je ziet bijvoorbeeld mensen alleen op straat met mondmasker; ze kunnen daar overduidelijk niemand besmetten en toch dragen ze het ... als talisman. Zoals je vampiers verjaagt met knoflook en crucifixen, houd je het Coronavirus op afstand met mondmaskers en alcoholgel. De maatregelen dienen als goedbedoelde schietgebedjes. Ze moeten mensen geruststellen dat, als ze de maatregelen trouw opvolgen, hen niets zal overkomen.

Agamben is in dat opzicht een soort anti-profeet die ons herinnert aan de rampen die zullen voortkomen uit onze onderwerping aan de Kerk van Corona. Hij tracht de Kerk van Corona te ontmaskeren als een theologische hersenschim om ons te bevrijden van zulke mythische denkkaders. Het oneigenlijk gebruik van wetenschappelijke data is nefast voor onze democratische en sociale manier van leven. We dreigen te vervallen in allerlei bijgelovige praktijken die ons misschien wel geruststellen, maar ook stelselmatig onze vorm van leven uithollen. We kunnen het Coronavirus niet met het blote oog registreren, waardoor we steeds meer afhankelijk worden van medische experts om ons gedrag te sturen. We detecteren het virus enkel indirect via speekseltests, koortsmetingen en saturatiewaarden. Enkel de wetenschappelijke blik kan het virus dus opsporen. Elk onmiddellijk houvast verdwijnt echter wanneer we afhankelijk worden van wetenschappers en artsen. Het lijkt haast alsof het virus zich overal kan nestelen. Het wordt een onzichtbare en alomtegenwoordige klopgesest die uit de meest onverwachte hoeken het lichaam kan belagen. Verdampte speekseldruppels verspreiden het virus in elke slecht verluchte kamer, de airconditioning wordt een besmettingshaard, zelfs de handvatten van onze winkelkarretjes zijn misschien geïnfecteerd. In de dagelijkse ervaring wordt het Coronavirus een boosaardige fetisj-god die altijd en overal kan toeslaan. Zelfs wanneer je bewust op je hoede bent, kan het virus je verrassen. Het kwaad sluimert immers overal en treft ons in onze zwakke momenten ... en de enigen die ons van de ondergang kunnen redden, zijn de vertegenwoordigers van de Kerk van Corona. Hier schuilt volgens Agamben een gevaar: als ziekte een alomtegenwoordige dreiging wordt, zullen ook de cultus van gezondheidsrituelen en de heerschappij van de biomedische wetenschap eindeloos worden.

De Kerk van Corona en technocratie

Agamben verbindt zijn kritiek op de Kerk van Corona met zijn bekommernis voor democratie en het sociale leven door de biomedische wetenschappen verantwoordelijk te verklaren voor het ondermijnen van democratie en gemeenschap. De mythische hegemonie van de geneeskunde over het politiek beleid maakt burgers monddood. Wie zijn wij immers om de experts tegen te

spreken? Als medische experts zeggen dat een bepaald beleid beter is voor de volksgezondheid, dan kunnen leken dit schijnbaar enkel aanvaarden. Wie op die manier de geneeskunde verheft tot een Kerk, doet dit ten koste van ons collectief zelfbeschikkingsrecht. Hoe meer de biomedische wetenschappen de funderende mythe voor politiek beleid worden, des te minder hebben gewone burgers de contouren van hun eigen leven te bepalen. De ultieme vragen over rechtvaardig beleid en het goede leven worden zo uit handen gegeven aan medische experts die de juiste maatregelen kunnen opleggen. Aangezien de bevolking zich niet weet te weren tegen een onzichtbaar virus, heeft zij nood aan sturing door specialisten die beter weten wat te doen. Achter het huidige Coronabeleid schuilt, volgens Agamben, het gevaar van de technocratie.

Agamben laat zich hierbij inspireren door de 20ste-eeuwse maatschappijcriticus Ivan Illich. In boeken als *Limits to Medicine* en *Tools for Conviviality* kaartte Illich de dominantie aan van medische experts in ons gezondheidsbeleid. Volgens Illich creëert de wetenschappelijke geneeskunde een reeks schadelijke neveneffecten die zelden opgemerkt worden. Op een bepaald moment worden die neveneffecten echter zo kostelijk dat ze de baten van medische vooruitgang overtreffen. Illich heeft het dan niet enkel over medische fouten, maar vooral over de manier waarop experts de volkse lekengeneeskunde, de ‘*folk medicine*’, nietig verklaren. Vooraleer er wetenschappelijke specialisaties ontstaan, hebben mensen reeds vaak rudimentaire kennis over een vakgebied. Weinigen hebben een Masterdiploma in de fysica, maar we hebben allemaal een basale ‘*folk physics*’ waarmee we onze omgeving begrijpen. We weten allemaal dat, als we een glas laten vallen, dit waarschijnlijk op de grond zal stukbreken – zelfs al kunnen we dit niet verwoorden in wiskundige formules. Velen onder ons weten niet wat de wiskundige formule voor zwaartekracht is, maar we kennen de zwaartekracht allemaal uit ervaring. Mensen hebben evenzeer rudimentaire medische *know-how*. We weten dat lichaamsbeweging gezond is, dat we een appelflauwte kunnen tegengaan met suikers en dat frisse buitenlucht kan helpen bij hoofdpijn. De professionele geneeskunde leert ons echter dat dit allemaal ongefundeerd en onbetrouwbaar is als het niet gestoeld is op wetenschappelijk onderzoek van een selecte groep specialisten. De *folk medicine* moet het, volgens de professionele geneeskunde, afleggen tegen de wetenschappelijke geneeskunde. De bevolking moet veeleer vertrouwen op professionele expertise en niet op het eigen buikgevoel of traditionele wijsheden. Stilaan vergeet de bevolking de kennis over dagelijkse kwaaltjes of handige geneesmiddeltjes en moeten ze voor alles naar de dokter. Actieve, zelfredzame burgers worden zo gereduceerd tot passieve patiënten. We zijn minder en minder in staat om de toestand van ons eigen lichaam zelf te beoordelen. De medicalisering heeft ons bijgebracht om niet meer te luisteren naar ons lichaam, maar enkel naar dokters en hun rapporten. De vraag “Voel ik mij goed in mijn vel?” is vervangen door “Wat zijn mijn bloedwaarden?” en “Wat zegt mijn stappenteller?”

De autonomie die daarmee verloren gaat, is voor Illich waardevoller dan de

voortgang in de kwaliteit van onze gezondheidszorg. Illich ontkent niet dat professionalisering goed is geweest voor wetenschappelijke voortgang. Dokters zijn vandaag in staat om ontelbare ziektes te genezen die vroeger een doodvonnis waren. Hij trekt veeleer in twijfel dat deze voortgang de schadelijke neveneffecten nog steeds waard is. Volgens de filosoof zijn de meeste ziektegevallen nog steeds op te lossen met *folk medicine*, die door professionalisering bedreigd wordt. Vaak is een wetenschappelijk-medische behandeling simpelweg overbodig. We geven daarmee meer en meer de macht over de inrichting van ons leven uit handen aan experts die niet noodzakelijk dezelfde doelen nastreven als wijzelf. Volgens Agamben en Illich wil de wetenschappelijke geneeskunde vooral het menselijke organisme als biologische entiteit in leven houden. Echte mensen willen daarentegen niet enkel overleven, maar *goed leven*. Zij willen niet zomaar blijven ademen, maar een leven leiden dat de moeite waard is. Waar de medische wetenschap vooral begrijpt hoe zij de machinerie van het biologisch lichaam draaiende moet houden, streven de patiënten iets anders na. De wetenschapper reduceert het lichaam tot een reeks bloedwaarden, ademhalingsprocessen en saturatiegehalten die enkel zichtbaar zijn voor medische apparatuur. De alledaagse mens ziet deze processen echter enkel als onderliggende randvoorwaarden voor de dingen die er echt toe doen—de omhelzing van een vriend, rust in de drukte van ons bestaan, het zicht op een mooie toekomst.

Volgens Agamben is tijdens de Coronacrisis de pendel te zwaar doorgeslagen richting het naakte leven zonder te kijken naar levenskwaliteit. Wanneer virologen en biomedische wetenschappers het beleid bepalen, gaan zij hun eigen standaarden doordrukken in het dagelijkse leven. Aangezien de bevolking zogezegd geen expertise bezit in de wetenschappelijke geneeskunde, eigenen de specialisten zichzelf het recht toe om hun visie op te leggen de politiek. Het resultaat is een technocratie ten dienste van het naakte overleven. Waar in een gezonde democratie het volk tezamen uitklaart wat zij aanziet als het goede leven, vereist een performant Coronabeleid dat de bevolking zich neerlegt bij opgelegde volksgezondheidsmaatregelen. Mensenlevens worden gerekt en beschermd voor gevaren zonder na te gaan of dit voldoende levenskwaliteit oplevert. Ouderen in de Vlaamse woonzorgcentra hebben deze contradictie aan den lijve ondervonden: zij werden in hun kamers genadeloos opgesloten voor hun eigen bescherming, maar men kan zich legitiem de vraag stellen of zij zo'n leven nog wel de moeite waard vonden. De bewoners van woonzorgcentra hebben sowieso niet meer lang te leven en het is maar de vraag of zij op die manier hun laatste jaren of maanden willen doorbrengen. De specialisten doen die mening echter van de hand door te antwoorden dat de ouderen geen expertise hebben in virologie en dus geen recht van spreken bezitten. In een democratie hoort echter iedereen recht van spreken te hebben. Gezondheid wordt uiteindelijk louter een technocratische kwestie van overleven. De specialisten lossen dit wel op en de bevolking moet de maatregelen opvolgen. De vraag naar het goede leven verdwijnt hier van het toneel. Welke

prijs zijn wij bereid te betalen om te overleven? Wat voor leven achten wij waardevol? Die vragen staan centraal in de politiek, maar dreigen te verdwijnen als medische experts het beleid bepalen.

De risicosamenleving en het Coronavirus

Desalniettemin kunnen wij ons afvragen of Agamben, samen met Illich, ons hier geen onrealistische droombeelden voorspiegelt. Is het realistisch om in het midden van een wereldwijde gezondheids crisis te pleiten voor buikgevoel en alledaagse medische *know-how*? *De facto* komt dit neer op geen *lockdown*-maatregelen nemen en hopen dat er geleidelijk groepsimmunitet ontstaat in de bevolking. Sommige landen hebben dit geprobeerd. In Zweden bijvoorbeeld was er geen *lockdown*, maar de gevolgen van deze keuze zijn niet te onderschatten. Sterfte aan het Coronavirus concentreert zich in de armere wijken van de grootsteden waar veel migranten wonen. Zij kunnen niet vrijwillig hun contacten beperken, aangezien ze aan het werk moeten blijven om het hoofd boven water te houden. Hopen op groepsimmunitet komt, met andere woorden, neer op het opofferen van de zwakkeren. De groepen die niet de luxe hebben zich te beschermen tegen besmetting, lopen een hoger risico op sterfte. Binnen de huidige context is het afwijzen van virologische en biomedische adviezen dus niet aan te raden. Het komt neer op een privatisering van de volksgezondheid: enkel wie de middelen heeft om zichzelf te beschermen, kan nog overleven. De rest is *collateral damage*. De democratie en het sociale leven van sommigen worden gevrijwaard, maar enkel ten koste van de gezondheid van anderen.

De vraag is dus welke gezondheidsrisico's de samenleving bereid is te dragen en op wiens schouders ze die last zal leggen. In 1986 reeds—het jaar van de kernontploffing in Tsjernobyl—verwoordde Ulrich Beck deze kwestie in termen van de 'risicosamenleving'. In *Risikogesellschaft: auf dem Weg in eine andere Moderne* schrijft de Duitse socioloog dat wetenschappelijke en technische vooruitgang in de 20ste eeuw een reeks risico's in het leven heeft geroepen die we niet meer kunnen uitbannen. Sindsdien is het de taak van de politiek om die risico's eerlijk te verdelen zodat het niet steeds de armsten en zwaksten zijn die de grootste risico's op lijf en leden dragen. De uitstoot van broeikasgassen bijvoorbeeld heeft het risico van klimaatopwarming geschapen; ontbossing brengt het risico op verlies aan biodiversiteit met zich mee; de uitvinder van de eerste kerncentrale is meteen ook de uitvinder van de eerste kernramp. Beck benadrukt de rol van wetenschap in de opsporing van deze risico's. Deze laatste zijn enkel zichtbaar en behandelbaar via wetenschappelijke metingen. Niemand kan bijvoorbeeld nucleaire straling of biodiversiteitsverlies zien, ondanks hun rampzalige effecten op de mens. We moeten vertrouwen op wetenschappelijke apparatuur om het risico in te schatten en onder controle te houden. Het buikgevoel van de *folk sciences* schiet ruimschoots te kort om ons te beschermen

voor deze gevaren. Sinds de 20ste eeuw is een terugkeer naar de *folk sciences* simpelweg geen optie meer. Onze alledaagse *know-how* is geen betrouwbare bron meer in een wereld vol abstracte, onzichtbare gevaren.

Vandaar dat opiniemakers zoals Adam Tooze vandaag Becks benadering verkiezen boven die van Agamben om ons een weg doorheen de gezondheidscrisis te banen. De verreгаande ontbossing van China en het toegenomen contact tussen mensen en wilde dieren in die regio's hebben het risico op pandemieën grondig verhoogd. Corona is niet het eerste virus om hierop te wijzen. De vogelgriep uit China, Ebola uit Afrika of de varkensgriep uit Mexico zijn indicaties van dezelfde onderliggende problematiek. Menselijke nederzettingen dringen steeds dieper door in natuurgebieden en daardoor verhoogt de kans dat besmettelijke ziektes overgaan van dier op mens. Corona is hier slechts één voorbeeld uit een lange lijst. Enkel de wetenschap bezit echter de middelen om deze risico's op te sporen en bij te sturen. Eenmaal we de drempel hebben overgestoken naar de moderne risicosamenleving, lijkt wetenschappelijke technocratie een haast onontkoombaar lot. Beck pleit er dan ook voor, *pace* Agamben en Illich, om de wetenschappen te democratiseren veeleer dan ze uit te bannen in naam van de *folk sciences*. De democratie moet zich dan ook aanpassen om die wetenschap te integreren in haar werking in plaats van in een anti-wetenschappelijke kramp te schieten. We moeten zorgen voor voldoende diversiteit binnen de wetenschappen en zo veel mogelijk mensen toegang verschaffen tot wetenschappelijk onderzoek om het democratisch debat op een hoger niveau te tillen. Beck prijst sociale bewegingen zoals de milieubeweging omdat zij sociaal engagement verbinden met professioneel-wetenschappelijke kennis in hun politieke projecten. In de Coronacrisis moeten we dus volgens Beck zoeken naar een wetenschappelijk verrijkt democratisch debat in plaats van een strijd voor democratie tegen wetenschappelijke technocratie te organiseren. Hoog technische risico's zoals klimaatopwarming of pandemieën kunnen niet anders benaderd worden dan met hoog technische middelen. De democratie heeft de wetenschappen nodig om zichzelf op lange termijn te redden. Agamben stelt ons daarentegen voor een schijnkeuze tussen *ofwel* het naakte overleven en de medische technocratie *ofwel* het primaat van de politiek en het goede leven. In werkelijkheid heeft het Coronavirus elke uitwerking van het goede leven zonder wetenschappelijke *know-how* onmogelijk gemaakt. De keuze is enkel tussen verschillende verdelingen van gezondheidsrisico's en politieke gevaren: kiezen we voor de *lockdown*-samenleving, dan beschermen we de gezondheid van bijvoorbeeld ouderen ten koste van de gezondheid van bijvoorbeeld pakjesleveranciers en van de democratie en het sociale leven; verwerpen we de maatregelen en kiezen we voor groepsimmunititeit, dan behouden we meer persoonlijke vrijheden, maar evenzeer ten koste van de zwakkeren. Er is geen *best of both worlds*.

De politieke discussie vandaag moet dus niet gaan over de onrealistische tegenstelling tussen overleven of het goede leven, maar over de rechtvaardige

distributie van risico's. Als er geen ideale risicoloze maatschappij mogelijk is, welke verdeling van risico's vinden wij dan als samenleving aanvaardbaar? Hoeveel onzekerheid, ziekte en dood willen wij accepteren en wie zal hier het slachtoffer van worden? Aangezien deze risico's enkel in te schatten en te controleren zijn via wetenschappelijke methodes, heeft de wetenschap hier een belangrijke rol ten dienste van de democratie te spelen. In plaats van enkel naar virologen te luisteren, kan het volk allerlei wetenschappelijke informatie mobiliseren om een ruimer beeld op de risicosamenleving te bieden. Sociologen kunnen bijvoorbeeld de disproportioneel negatieve impact van het virus op raciale minderheden blootleggen, economen wijzen op de kwalijke invloed van *lockdowns* op kleine ondernemingen, pedagogen bestuderen de voor- en nadelen van digitaal onderwijs, enzovoort. Uiteindelijk krijgen we een brede waaier aan partiële inzichten die verschillende politieke koersen mogelijk maken. Er zijn immers niet enkel gezondheidsrisico's door besmetting, maar ook risico's verbonden met mentale gezondheid, de economie, digitalisering, enzovoort. Al deze gegevens informeren verschillende mogelijke politieke standpunten. Sommigen zullen medische risico's prioriteren, terwijl anderen de belangen van kwaliteitsvol onderwijs of voldoende sociaal contact zullen benadrukken. Welke verdeling van risico's hier uiteindelijk uit de bus zal komen, is aan de bevolking zelf om te beslissen, niet aan de wetenschappers. Wanneer wetenschap op die manier dienstmaagd van het democratisch debat kan worden, hebben we misschien niet de ideale vrije samenleving waar Agamben van droomt, maar wel een werkbare samenleving die niet al haar waarden opoffert aan de Kerk van Corona.

Het mos aan de bomen

Sinds een catastrofale ontmoeting tussen een mens en een vleermuis in de buurt van Wuhan staat de wereld op haar kop. We zijn verdwaald geraakt in een uitgestrekt, duister woud van meningen en opiniestukken over hoe we de Coronacrisis moeten aanpakken. Wie is de gids die ons uit deze nachtmerrie kan begeleiden? Agamben heeft in dit debat een merkwaardige positie ingenomen: in plaats van de bevolking op te roepen tot gehoorzaamheid aan de Kerk van Corona, heeft hij gezegd dat de wetenschappelijke geneeskunde een religie is geworden die de democratie en het sociale leven bedreigt. Wanneer mensen hun spirituele houvast in de wereld verliezen, zoeken ze die terug in instellingen die daar niet noodzakelijk voor gemaakt zijn. De wetenschappelijke geneeskunde is op die manier vandaag uitgeroepen tot leidraad in chaotische tijden. De geneeskunde berust echter op de veronderstelling dat enkel *professionals* beschikken over voldoende kennis om adequaat beleid uit te stippelen, terwijl leken de nodige expertise niet bezitten. Deze antidemocratische tendens zet zich door in de Kerk van Corona, wanneer biomedische wetenschappers hegemonie verwerven over

het politiek beleid van regeringen. De democratie en het sociale leven worden ingeperkt om het Coronavirus te bestrijden, maar deze strijd dreigt een eindeloze onderneming te worden. Zelfs al zou het Coronavirus overwonnen worden, dan zijn er nog andere gezondheidsrisico's die nopen tot interventies. Agamben de onheilspreeker voorspelt dat, als we hier gehoorzaam blijven in meegaan, we zullen uitkomen in een technocratische dictatuur waar biomedische wetenschappers ons gedrag bepalen en ons verhinderen om een kwaliteitsvol leven uit te bouwen dat meer is dan enkel overleven.

In een moderne risicosamenleving is Agambens ideaal van totale individuele zelfbeschikking zonder wetenschappelijke bemiddeling echter onrealistisch. Moderne technische en wetenschappelijke vooruitgang heeft bepaalde risico's in het leven geroepen die nooit meer te overkomen zijn: klimaatopwarming, nucleaire rampen, biodiversiteit, maar ook pandemieën. Mochten we nu de biomedische wetenschappen volledig afzweren, voeren we *de facto* een beleid in functie van groepsimmunitet, wat ten koste van vele levens zou gaan. Het recht van de sterkste zou primeren op het goede leven. We hebben de medische wetenschap nodig om maatschappelijke risico's in kaart te brengen en te managen. We moeten dus leren om op een democratische manier met die wetenschap om te gaan. In plaats van wetenschappelijke hypothesen voor te stellen als dogma's die wij in ons dagelijkse leven moeten belijden, kunnen we de verbodsbepalingen en tegenstellingen van het wetenschappelijke debat omarmen als een democratische kans. We moeten aan politiek doen *met* de wetenschappen in plaats van *tegen* de wetenschappen. Wetenschappers kunnen—in meer of mindere mate—participeren aan het democratisch debat en het daarmee verheffen naar een hoger niveau. Zoals de milieubeweging heeft geleerd uit de klimaatwetenschappen, het feminisme uit genderstudies of de antiracisembeweging uit sociale wetenschappen, moeten ook de politieke antwoorden op de Coronacrisis een wetenschappelijke articulatie krijgen.

Tot slot moeten we dus vaststellen dat Agamben niet de Vergilius is die ons uit het duistere woud zal leiden. Hij wijst de verkeerde kant op. Agambens beweringen zijn op zichzelf genomen lichtzinnige onheilspreekerijen, maar ze wijzen wel op een aantal reële gevaren. Hij formuleert een reeks *self-denying prophecies* omtrent het huidige Coronabeleid: als we zo doorgaan met schaapachtig de wetenschappen te volgen, vernietigen we de democratie en het sociale leven. We moeten naar Agamben luisteren om dit rampzalige lot te voorkomen. Als we de Italiaan echter uitroepen tot onze nieuwe Vergilius, zullen we verkeerd wandelen en de wetenschap volledig achter ons laten ... met minstens even rampzalige gevolgen. We zouden Agamben beter kunnen vergelijken met het mos aan de bomen in een onherbergzaam woud. Ervaren wandelaars weten dat, wanneer je de weg kwijt bent en je je niet kan oriënteren op basis van de zon, er nog één finaal hulpmiddel is: het mos. Mos overleeft enkel waar het koud en vochtig is en groeit dus vooral aan de noordkant van de boomstammen. Je weet dus telkens waar het noorden is. Daar waar de omgeving

het koudst en donkerst is, groeit het mos weelderig. Het heeft die duisternis nodig om te overleven. Om je weg opnieuw te vinden, moet je dan niet zozeer letterlijk het mos volgen in noordelijke richting, maar het geeft je een permanent oriëntatiepunt. Wie zoekt naar het mos, geraakt nooit het noorden kwijt. Het best kies je zelf een eigen windrichting en gebruik je het mos om steeds in dezelfde richting te blijven wandelen. Als je goed kiest—en niets kan dit garanderen—dan zal je uiteindelijk de weg terugvinden. Agamben duidt op dezelfde manier niet de juiste richting aan, maar hij geeft een oriëntatiepunt waarmee we zelf onze eigen weg kunnen uitzoeken. We weten niet wat het beste Coronabeleid is, maar Agamben wijst ons op een reeks reële gevaren die we niet mogen negeren. Door ons te oriënteren op die gevaren kunnen we voor onszelf een weg banen uit deze crisis. Niets garandeert dat we de oplossing zullen vinden, maar het is onze beste kans op een leefbare uitweg.

Noten:

1 Volgens Lukas Van Den Berge zou ik oproepen Agamben te ‘deplatformen’. Dat is een verkeerde lezing van wat ik in vroegere geschriften en presentaties heb gezegd. Mijn stelling is dat we Agamben niet zonder een kritische blik mogen lezen omdat zijn voorspellingen eenzijdig zijn. We moeten ons verlossen van de filosofencultus waarin men, als volger van één bepaalde denker, alles wat die denker ooit geschreven heeft, moeten verdedigen als dogma. Men kan een Agambenianse maatschappijkritiek opbouwen zonder elk van Agambens teksten te behandelen als ware het de Heilige Schrift. Op lange termijn is dit soort misplaatste verering nefast voor de geloofwaardigheid van de continentale filosofie.